

Een gelukkig land

De eerste keer dat ik het gebouw van de SER met gepast ontzag betrad was op 2 oktober 1990, in het gezelschap van Kees van Lede die ik in april 1991 zou opvolgen als voorzitter van (toen nog) VNO. Hij werd bij de receptie begroet door de toenmalige SER voorzitter, Theo Quené, die mij kort en welwillend ondervroeg, en door een kleine, energieke man met een excentriek blauw brilmontuurtje: Johan Stekelenburg. Het was de dag van wat achteraf het laatste grootschalige Najaarsoverleg zou worden: kort daarna maakten de werkgevers een pas op de plaats die drie jaar zou duren. Ook toen al was de overlegeconomie wel een mooi, maar geen rustig bezit.

Vandaag neem ik met enige weemoed afscheid van die overlegeconomie, die gedurende 22 jaar een significant stempel zette op mijn leven, ook in de jaren tussen mijn voorzitterschap van (toen inmiddels) VNO-NCW en het voorzitterschap van de SER. Ik kijk kort terug op de overlegeconomie als institutie, op wat er is gepresteerd, op wat er is veranderd en op wat er nog te doen is. Ik voel mij enorm bevoorrecht in die 22 jaar een aantal bijzondere rollen te hebben mogen vervullen op het raakvlak van de private en de publieke sector in Nederland. Maar ik voel mij vooral bevoorrecht in een land te leven waar die rollen op wereldwijd unieke wijze ingevuld kunnen worden.

Als ik zeg dat Nederland zich daarmee gelukkig mag prijzen, dan doe ik dat in de dubbele betekenis van dat woord, dat in het Engels twee vertalingen kent: 'happy' en 'lucky'. Welvaart en welzijn laten zich immers niet alleen verklaren als gevolg van beredeneerbare inspanningen; het toeval speelt ook een rol. Een land kan ook in die zin geluk hebben: door zijn ligging in het hart van Europa, door zijn grondstoffen, door de uitdagingen van zijn natuurlijke omgeving. Gelukkig is het land, zeg ik met een stille verwijzing naar de Gedenkklank van Valerius, dat daarin kansen onderkent en benut: de kansen van de vrije zee, de kansen (met enige historische moeite) van het aardgas, de kansen van de polder.

En dat laatste ook in de in dit huis zo vaak gebezigde overdrachtelijke zin. Een land moet vooral het geluk hebben om door de inzet van velen instituties tot stand te zien komen die maatschappelijke waarde toevoegen en niet waarde onttrekken. Daarin, veel meer nog dan wat de natuur biedt, schuilt volgens recent onderzoek de ultieme

verklaring van het succes of het falen van de natiestaat . Instituties die het zelforganiserend vermogen van de samenleving versterken, die hun plek kennen – geen Derde Kamer, geen corporatistische vloggertjes – en die maatschappelijke partijen mobiliseren tot gezamenlijke ambities. Instituties, u heeft het al geraden, zoals naar mijn stellige overtuiging de Sociaal-Economische Raad er een is.

Een sociaal-economische infrastructuur moet uiteindelijk afgerekend worden op zijn feitelijke bijdrage aan welvaart en welzijn. En anders dan 22 jaar geleden wel werd gevreesd, zijn de Europese economieën die zowel sociaal als economisch aantoonbaar het succesvolst zijn geweest niet de Angelsaksische aandeelhouderseconomieën gebleken, maar tot mijn grote genoegen juist de overlegeconomieën – waaronder, met stip: Nederland. In de top van de Global Competitiveness Index staan, naast Singapore en boven de Verenigde Staten, Engeland en Ierland, de Europese kenniseconomieën zoals Nederland: met een relatief grote publieke sector, met een relatief vlakke inkomensverdeling en met een relatief unieke bereidheid om tijd te steken in het zoeken van maatschappelijk draagvlak voor grote transformaties. Het zijn landen met een traditie van fatsoenlijke hervormingen, veranderingsprocessen die kunnen rekenen op maatschappelijke steun omdat ze rekening houden met slachtoffers. Gelukkig is het land dat zo'n traditie koestert in nuchterheid, als een onverminderd renderende erfenis van meer dan zestig jaar geleden.

Om in stand te houden wat in stand gehouden moet worden moet er vaak ongelooflijk veel veranderen, niet als doel op zich, maar omdat de wereld weinig keus laat. En die wereld is in 22 jaar zelf onherkenbaar veranderd. Natuurlijk, elke generatie kijkt om in verwondering en stelt vast dat wereld niet meer is wat hij was: dat deden onze ouders en grootouders, dat doen wij net zo. Maar niet eerder zijn we keer op keer zo ruw geconfronteerd met grote onvoorspelde crises als de afgelopen tien jaar, crises die niet alleen niet waren voorspeld, maar die we ook achteraf niet gemakkelijk kunnen begrijpen en die misschien zelfs fundamenteel onvoorspelbaar waren. Het lijkt er wel eens op of de totstandkoming van een grenzenloze wereldeconomie, waaraan ik uit volle overtuiging heb bijgedragen, ons gaat dwingen afscheid te nemen van de klassieke voorspelmodellen: modellen waarin kleine oorzaken kleine gevolgen hebben. Misschien vertoont die wereldeconomie van aaneengeschakelde goederen- en geldmarkten wel meer overeenstemming dan ons lief is met het wereldwijde meteorologische systeem, waar kleine oorzaken juist hele grote gevolgen kunnen hebben: de vleugel-

slag van de vlinder in Beijing die een storm uitlokt in Zuid Amerika, in de beroemde metafoer van Lorenz. Binnen dat meteorologische systeem heerst fundamentele onvoorspelbaarheid. Het is geen toeval dat niemand zich waagt aan de weersvoorspellingen voor volgend jaar, behalve de ontroerend succesloze Enkhuizer Almanak. Om het weer te voorspellen van morgen is al lastig genoeg.

Economen en econometristen worden steeds knapper en computers steeds sneller. Maar als we, bijvoorbeeld om de zojuist genoemde redenen, toch beland zijn in een wereld van toenemende samenhang en oplopende onvoorspelbaarheid, dan vind ik dat van alle veranderingen een van de fundamenteelste en dan moet dat consequenties hebben voor onze pogingen om door middel van verstandig beleid die toekomst naar onze hand te zetten. Veerkracht, robuustheid ('resilience' in het Engels) worden in een onvoorspelbare wereld vol onderlinge afhankelijkheden de doorslaggevende kenmerken van verstandig beleid: niet alles inzetten op een topprestatie in die ene wereld die zich hoogstwaarschijnlijk toch niet gaat voordoen, maar streven naar een goede prestatie binnen alle werelden die zich misschien zouden kunnen gaan voordoen. En dan nog zal er vaak geïmproviseerd en bijgesteld moeten worden: de eerstvolgende vlinder dient zich alweer aan, in Beijing, in Washington of elders.

Een spiraal van onvoorspelbaarheid stelt nieuwe, lastige eisen aan politieke besluitvormingsprocessen. Het zou op zijn minst het allang verbeide afscheid moeten inluiden van al te gedetailleerde regeerakkoorden. En adviseurs en andere meedenkers met de politiek zullen met het oog op die onzekere wereld van morgen vooral het aanpassingsvermogen, de reactiesnelheid van Nederland willen bevorderen: adaptieve economieën zetten hun eigen agenda en hebben de toekomst. De tijd beschikbaar om draagvlak voor verandering te vinden loopt voortdurend terug, het tempo van de overlegeconomie moet verder omhoog – en ik heb ervaren dat dat niet vanzelf gaat. Gelukkig is het land dat tradities van brede betrokkenheid kent en aan weet te passen aan de eisen van de tijd.

Elke generatie heeft recht op zijn eigen eigenwijsheden, zijn eigen onverbeterlijkheden – zijn eigen leercurve. De mijne begon zo'n dertig jaar geleden, rond het Akkoord van Wassenaar. Aan goede voornemens toen en nu geen gebrek, maar opnieuw: het resultaat telt. Wat is de oogst van dertig jaar?

Mij dunkt, eerlijk gezegd, dat onze generatie daarbij wel enige bescheidenheid past. We zijn er nog, dat is het belangrijkste – en dat was in de Koude Oorlog die volgde op Hiroshima geen vanzelfsprekende uitkomst. Wetenschap en technologie kregen tientallen jaren de ruimte en kwamen met ongelooflijke doorbraken: de digitalisering van de wereld is nog maar net begonnen, de levensverwachting blijft stijgen. Zij legden mede de basis voor een ongekeerde wereldwijde welvaartsgroei waarvan arm en rijk profiteerden. Nederland benutte het opengaan van de wereldmarkten als geen ander en werd van een kwakkelende Europese middenmoter in de dertig jaar na Wassenaar het rijkste en welvarendste euro-land op Luxemburg na.

Maar dat is maar een deel van het verhaal. Het is juist in de relativering van de materiële welvaartsgroei dat onze erfenis tekortschiet. De oproep tot duurzaamheid werd immers ook al meer dan dertig jaar geleden voor het eerst vernomen. We weten al heel lang dat de welvaart van onze planeet rust op een wankel, slinkende basis. We weten dat honderd procent hergebruik van een aantal grondstoffen een harde noodzaak is geworden. We weten dat prijzen die duurzaamheidseffecten weerspiegelen onmisbaar zullen zijn om consumenten en producenten aan te zetten tot duurzaam gedrag. Wij weten dat onmiskenbare klimaatveranderingen vragen om een radicale aanpassing van ons energiebeleid. En wij weten ook dat, niettegenstaande de goede voornemens van velen hier (zoals bevestigd en herbevestigd in meerdere SER adviezen), de wereldwijde vooruitgang op al deze terreinen zich op zijn best op gletsjersnelheid voltrekt.

De fundamentele hervormingsopgave die we daarmee achterlaten voor de komende dertig jaar is enorm, ondoenlijk voor een enkel land, alleen kansrijk als het welvarende Europa zijn krachten bundelt en het wereldwijde voortouw neemt. En daarin schuilt een tweede reden tot bescheidenheid: de zorgelijke staat waarin wij het Europese erfgoed overdragen aan een volgende generatie, een generatie die vrede, veiligheid en rechtszekerheid in Europa zo vanzelfsprekend vindt dat zij daardoor niet meer gemotiveerd kan worden. Dat geluk is heel gewoon geworden.

Ik vind het op zijn zachtst gezegd ironisch dat dit historisch ongeëvenaarde Europese succes in welwillende onverschilligheid wordt beleefd en dat het resterende enthousiasme voor Europa alleen maar in stand gehouden lijkt te kunnen worden door voortdurend voor te rekenen hoe voordelig er de afgelopen jaren in euro's kon worden gewinkeld. We moeten het onder ogen durven zien: de volgende generatie voelt zich

misschien wereldburger, maar vooral Nederlander en in geen geval Europeaan. De weergaloze rijkdom van de Europese cultuur lijkt op dit moment beter besteed aan de Aziatische toeristen, en de Europese wijze van leven en werken, het bijzondere Europese evenwicht tussen individualiteit en solidariteit, wordt nu vooral bejubeld door Amerikaanse academici. Tot mijn verdriet is Europa in tien jaar binnen Nederland verworden van een vanzelfsprekend ideaal tot een bron van bittere verdeeldheid.

Die verdeeldheid dreigt een gegeven te worden. De kloof tussen kapitaal en arbeid van de eerste helft van de twintigste eeuw en de kloof tussen links en rechts van de tweede helft vinden in de eenentwintigste eeuw een onaangenaam vervolg in een tweedeling die vooral hoogopgeleide Nederlanders lijkt te scheiden van hun lageropgeleide landgenoten, met statistisch verrassend grote verschillen tussen beide in kwaliteit van wonen, werken en gezondheid. Aan de ene kant van deze nieuwe kloof de kosmopolitische vrienden van de globalisering, aan de andere kant de bezorgde Nederlanders die twijfelen aan hun kansen in het nieuwe Europa – en aan die voor hun kinderen. Een twijfel die zich ontladde in een aanval op de elite die in zijn emotionele ideologie alle kenmerken heeft van de aanval in de jaren zestig door studenten op de toenmalige elite, met een belangrijk verschil: de studenten wilden toen de macht maar al te graag van de elite overnemen, maar de huidige critici lijken de elite vooral te willen dwingen tot bescheidenheid en boetedoening. En voor dat laatste is ook echt wel aanleiding: er zijn enorme fouten gemaakt. De huidige crisis is in de kern vooral een vertrouwenscrisis.

De Nederlandse coalitiepolitiek is er nog niet in geslaagd die electoraal ook zo zichtbare kloof te overbruggen. Dat zal ook niet lukken zonder dat het middenveld, de civil society, daarbij een rol speelt: daar moet de onvrede vertaald worden in een positieve oproep aan de politiek die meer is dan de verwoording van ongenoegen en onvrede. Dat is naar mijn stellige overtuiging een van de grote opgaven voor de komende jaren. En ook omdat de vakbeweging als een van de weinige grote maatschappelijke organisaties aan beide kanten van de kloof vertegenwoordigd is, ligt er een bijzondere kans voor de SER om een nationaal gesprek over wat beide kanten scheidt op gang te brengen, en Nederland terug te brengen in het voorfront van een duurzaam Europa. Daar komen we vandaan, daar heeft de SER zich altijd voor ingezet, daar horen we thuis.

De grote verandering: fundamentele onvoorspelbaarheid. De grote opgave: wereldwijde duurzaamheid. Het grote gevaar: nationale verdeeldheid. Het is een drieluik om bij vlagen somber van te worden. De nieuwe kloof in Nederland lijkt ook wel eens de optimisten te scheiden van de pessimisten: de optimisten die blijven beweren in de best denkbare wereld te leven – en de pessimisten die vrezen dat zij gelijk hebben. Ik heb onder alle omstandigheden bij de eerste groep willen horen, soms tot verbazing van sommigen van u, en dat is vandaag niet anders. Dat optimisme, de morele plicht waar Popper over spreekt, stoelt op de al zo vaak gedemonstreerde veerkracht van de Nederlandse overlegtradities en vooral op de kwaliteiten van alle mensen van goede wil die ik rond dit gebouw gedurende de afgelopen 22 jaar ben tegengekomen: bevoegen werkgevers en werknemers, creatieve en deskundige Kroonleden, het legendarische SER secretariaat.

De laatste jaren zijn ook voor mij geen gemakkelijke geweest. Door een verstoord evenwicht binnen de essentiële driehoek van werkgevers, werknemers en politiek werd de SER beperkt in zijn agenda en ondergewaardeerd in zijn feitelijke prestaties. Ik heb er niet zelden slecht van geslapen, hoe trots ik ook bleef op wat er aan uitstekende adviezen over een veelheid aan onderwerpen tot stand kon komen. Nu ligt er, mede dankzij de inspanningen van minister Kamp, opnieuw een brede agenda van adviesaanvragen en hoop ik, bijvoorbeeld, op een hervatting van de discussie over de modernisering van de arbeidsmarkt die al te lang heeft stil gelegen. De agenda, de samenstelling, de werkwijze van de SER hebben zich voortdurend aangepast aan nieuwe omstandigheden, en dat moet vooral zo blijven. Zo moet de lijn van brede betrokkenheid bij de SER-advisering (bijvoorbeeld, urgent nu de RWI wegvalt, ook van de gemeentes) zeker worden doorgetrokken – maar de gezamenlijke inzet van werkgevers en werknemers blijft een primaire constante.

Het is tijd om te veranderen, ook voor mij. Ik draag vandaag een van de mooiste functies van Nederland in vol vertrouwen over aan mijn opvolger, Wiebe Draijer, ongetwijfeld nu al een van de beste adviseurs van en over Nederland en door zijn lengte alleen al met tenminste 8 centimeter meer overzicht over de materie dan ik. Ik wens hem geduld, incasseringsvermogen en te zijner tijd ook het genoegen van een goede opvolger. Het is een voorrecht om hier vandaag in zijn voorprogramma te mogen optreden.

Ik kwam en ik vertrek als een overtuigd optimist die zeker denkt te weten dat hij leeft in een van de best denkbare landen ter wereld, bevolkt door uitzonderlijk gelukkige mensen die zich te weinig realiseren hoeveel geluk ze hebben zich hier te bevinden. Gelukkig is het land dat mensen van goede wil blijft inspireren tot een onbaatzuchtige bijdrage aan een veeleisende toekomst.

Ik dank Eva en mijn kinderen voor hun uithoudingsvermogen en u allen voor uw steun, uw vertrouwen en uw vriendschap.